

VEČGLASJE, MANJŠINE IN POSTNACIONALNI RED: EVROPSKE IN NACIONALNE DILEME MEDIJSKE DEMOKRACIJE

Ksenija Vidmar Horvat

Prispevek obravnava enega od temeljnih priporočil MacBridovega poročila o demokratizaciji komunikacije in informacije v kontekstu novih okoliščin postnacionalne evropske javnosti. S pojmom postnacionalne javnosti opredeljujemo dvoumno (utopično) konstitucijo integrirane nadnacionalne sfere evropskega političnega in kulturnega državljanstva na eni ter (dejanske) globalizirane javnosti individualiziranih potrošnikov na drugi strani. Oba aspekta tvorita povezano in soodvisno strukturo, ki določa prihodnost medijske demokracije glede na »tradicionalne« hegemonie evropske javne kulture. Ob teh vzporedno nastajajo transnacionalni državljanski prostori, ki postnacionalno konstelacijo dodatno fragmentirajo s procesi začetnih, situacijskih in nepredvidljivih pripadnosti dvema ali več javnostim. To preurejanje modernih nacionalnih medijskih krajin predstavlja velik izziv za teorijo demokratizacije komunikacije in informacije, vključno s klasičnimi delitvami na vključujoče in izključujoče razpravljanje (deliberacijo), manjšine in hegemonie večine, homogeno, dialoško in večglasno komunikacijo. Ključni argument v tem prispevku je, da sta transnacionalizacija in postnacionalna dispozicija razstavili enotnost pojmov medijske demokracije ter da je demokratizacija informacije danes neizogibno odvisna od družbene moči, da namesto skupinskih mobilizira individualistične želje po emancipaciji in utopičnih prihodnostih.

KLJUČNE BESEDE postnacionalnost, javnost, racionalizem, razsvetljenstvo, večglasje, migranti

Heteroglosia, minorities and post-national order: European and national dilemmas of media democracy

This article considers one of the key recommendations of MacBride report on democratization of communication and information in the context of changed conditions of post-national European public. The notion of post-national public is defined as an ambiguous (utopian) constitution of an integrated supranational sphere of European political and cultural citizenship on the one hand, and the (actual) globalized public of individualized consumers on the other. Both aspects form an interrelated and co-dependent structure which frames the future of media democracy in relation to traditional hegemonic European public cultures. Amidst these, new transnational citizenship spaces are emerging which, by virtue of temporary, situated and contingent belongings to two or more publics, further fragment the post-national constellation. The reorganization of modern national media scapes presents a major challenge for theory of democratic communication and information and concerns a rethinking of divisions such as inclusive and exclusive deliberation, minorities and hegemonic majority, homogeneous, dialogic and poly-vocal communication. The key argument in this paper is that transnationalization and postnational disposition brings a deconstruction of semantic coherence of key concepts of media democracy; and that democratization of information irrevocably depends on the power to mobilize, instead of group will, individual desires for emancipation and utopian futures.

KEYWORDS postnationalism, public, rationality, Enlightenment, heteroglosia, migrants

Uvod

Leta 1962 je v Berlinu izšlo Habermasovo delo *Strukturne spremembe javnosti*. V tej prelomni študiji o vlogi javnosti v sodobni medijsko-informacijski družbi Habermas potem, ko poda zgodovinski oris nastajanja meščanske javne sfere in vloge medijev v zagotavljanju politične demokracije in zaščiti kritičnega mnenja, sklene, da so mediji postopoma prevzeli nalogo trgovanja z javnim mnenjem, moč civilnodružbenih razpravljanj pa je zašla za obzorje zasebnega interesa k profitu usmerjenih korporacij. Istega leta je v Torontu Marshall McLuhan izdal *Gutenbergovo galaksijo*, delo, ki govori o kognitivni preobrazbi sodobnega človeka, ki ga sprožajo sodobni mediji; dve leti pozneje pa še, za mnoge pionirsko delo s področja medijske teorije, *Understanding media*. Habermas v svoji študiji zgodovinskih preobražanj opisuje procese »refeudalizacije« medijev, torej neke vrste povratek v pred-meščansko stanje delovanja oblasti brez legitimacije v javnosti; McLuhan govori o »re-tribalizaciji«, to je o vračanju k nekemu stanju družbene organizacije, ki povzroča kolektivizacijo psihe in ukinjanje avtonomnega posameznika. Za Habermasa je glavna posledica transformacije razpad meščanskega, torej nacionalno-državnega modela sodobne družbe; za McLuhana je med njegovim pisanjem družba že postala »globalna vas«, tehnološko svetovno sproducirana kolektivna mentaliteta plemenske združbe. Habermas se je v svojih poznejših delih (z namenom reševanja modela racionalne deliberativne forme, glejte v nadaljevanju) javne sfere lotil na podlagi koncepta »postnacionalnega«; McLuhan bi, če ga pri tem ne bi ovirala bolezen, moral sprejeti vodenje komisije, ki je leta 1980 izdala MacBridovo poročilo.

V MacBridovem poročilu (o njegovih ozadih glejte Osolnik 2005) zasledimo poglavitne teme, ki sta jih v predhodnih desetletjih začrtala Habermas in McLuhan: korporativizacijo javnega mnenja, koncentracijo medijske moči in razlašanje glasu kritične javnosti; pa tudi globalizacijo, le da (v nasprotju z McLuhanom) s sociološko obarvanim razlagalnim modelom zahodnocentričnih prisvajanj načela svobode govora in koloniziranja hegemonnega boja za alternativne družbene scenarije opolnomočenja in avtonomije. Pred tem je najpomembnejši vir za stanje takratnega kritičnega duha Unescov osnutek *Resolucije o množičnih medijih in njihovi odgovornosti do miru, mednarodnega razumevanja in preprečevanja vojne propagande, rasizma in apartheida*. Ekspertna skupina, ki je pripravljala osnutek deklaracije, je navajala vrsto dilem v zagotavljanju svetovnega demokratičnega medijskega prostora, med drugim, kako zagotoviti svobodni pretok informacij, če za to manjka neodvisnih produkcijskih pogojev; delegati so izražali skrb, da v nekaterih državah nacionalni mediji podpihujejo sovraštvo in vodijo »nestrpnostne bitke proti nacionalnim manjšinam«, pa tudi, da mediji v določenih državah ne »prispevajo k mednarodnemu razumevanju in medsebojnemu spoštovanju, kadar gre za druge države« (Unesco 1985). Osnutek je tako prvi nakazal kritiko svetovne ekonomije, ki je zavirala povojni razvoj medijske demokracije. Pričakovano je dokument sprožil burne odzive; zadrega ob osnutku povrh vsega je bila, da so bili pobudniki neuvrščene države. Skupina, ki je pripravljala MacBridovo poročilo in ki je nastala kot odgovor na delo Unescove komisije, se je soočala s podobnimi težavami. Po besedah Osolnika (2005, 6) so »politične in ideološke delitve, ki so tedaj obstajale v svetu, /.../ ustvarjale atmosfero, v kateri so mednarodne pobude, posebej ko je šlo za informiranje in komunikacijo, zlahka postale predmet političnega in ideološkega spopada«. To se je izrazilo tudi v normativnem tonu obeh priporočil: prvi so se po pomoč zatekli k državi, ki bi morala igrati večjo vlogo pri zaščiti javne besede in informacije; drugi so stavili bolj na novinarsko stroko in razmišljali o nujnosti novinarskega etičnega kodeksa. Na

obeh krajih razpravljanja pa so priporočila ostala ujeta med zaznamki o političnih pripadnostih blokom in ideološkim senčenjem temeljnih konceptov medijske svobode.

Ta kratki pregled dogajanja v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, torej v dekadah, ki obkrožata nastanek MacBridovega poročila, ilustrira zgodovinsko bližino teorije in kritične prakse, kadar gre za detektiranje temeljnih dilem moderne informacijske družbe; ter razkorak do politike, ko je treba delo obeh prenesti v pravni, etični in politično-ekonomski okvir sodobnih demokracij. Od tedaj lahko rečemo, da se je stanje samo še zaostrilo; v imenu svobode poročanja in izražanja se v medijih krepijo sovražni govor in rasistično portretiranje nezahodnega sveta, koncentracija medijskega lastništva in kapitalске transversale z industrijo in politiko pa so »neodvisno produkcijo« danes naredile za domala retrodistopijo. Kljub temu pregleda ne želim uporabiti za kritično analizo sodobnih teoretikov, ki so nam na predvečer vstopa v postindustrijsko komunikacijsko družbo že omogočili predvajanje futurističnega scenarija o stanju medijske svobode v obdobju po »koncu zgodovine«. Tudi si ne želim prisvojiti pravice do novega pogleda na MacBridovo poročilo; za tako delo bi potrebovala drugačna metodološka orodja in znanje.

V tem kratkem prispevku se želim z metodo historične primerjave posvetiti izbranim teoretskim izhodiščem, ki organizirajo sodobno razpravo in pri katerih je zame MacBridovo poročilo kritično zgodovinsko ozadje za sociološko analizo na začetku 21. stoletja. Pri tem se osredinjam na priporočilo MacBridovega poročila o *demokratizaciji komunikacije in informacije*, ki govori o participatorni vlogi javnosti, in raziskujem možnosti za realizacijo priporočila v kontekstu novih okoliščin postnacionalne evropske družbe. S pojmom postnacionalne družbe opredeljujem dvoumno (utopično, to je še nerealizirano) sožitje ideje integrirane nadnacionalne sfere evropskega političnega in kulturnega državljanstva z (dejanško, že obstoječo) globalizirano skupnostjo individualiziranih potrošnikov na drugi strani. Oba aspekta, četudi v teoriji obravnavana v glavnem ločeno, tvorita povezano in neodvisno strukturo, ki določa prihodnost medijske demokracije. Tretji dejavnik je transnacionalizacija evropskih družb. Pri analizi izhajam iz slednjega, obenem pa teoretsko izpostavim ključna pogoja participatornega državljanstva: dostop do javnega komunikacijskega prostora, ki ga že navaja MacBridovo poročilo, in kulturni kod sporazumevanja, ki ga imenujem semantično soglasje v večglasju in ki ga danes kot težišče problematike konstitucije javne kulture obravnava predvsem postkolonialna feministična filozofija (glejte Vidmar Horvat 2012). Podlaga primerjavi je evropska družba, končni cilj pa prispevek k razmisleku o evropski javni sferi kot temelju konceptualiziranja medijske demokracije.

Transnacionalni komunikacijski model

V tekočih razpravah o evropski javnosti, in z njo povezani javni sferi, prevladujeta dva modela komunikacijskega povezovanja: postnacionalni in transnacionalni. Oba se predstavljata kot pot iz disfunkcionalnosti nacionalnega modela javnosti. Disfunkcionalnost je tako zgodovinska kot strukturna. Za nacionalni (oz. meščanski) model javnosti, ki ga opiše Habermas, je namreč značilno zgodovinsko specifično ozadje nastanka v zahodnih družbah 17. stoletja (Anglija) in 18. stoletja (Francija), ki jih zaznamujeta vznik zarez med javno in zasebno sfero ter rojstvo novega lika javnega individuuma – literarnega meščana, čigar z razumom vodeno razpravljanje o javnem dobrem v 20. stoletju porazita prihod monopolnega kapitalizma in kulturna industrija. Transnacionalni model je zgodovinsko manj specifičen, četudi izhaja iz posebnih kontekstov ob koncu 20. stoletja. Prelomno delo objavi Soysa-

lova (1994), ki pokaže na čezmejno identitetno pripadnost in razcepljenost med dvema domovinama turške diaspore v Nemčiji; novejša študija nadaljuje kopičenje evidenc v smeri razcepljenih državljskih identitet v drugih zahodnoevropskih in skandinavskih državah s številčno migracijo (Andersson 2013; Guillem Martinez 2013; Nikunen in Horsti 2013).

Postnacionalni teoretski model poskuša predložiti novo shemo javne sfere, pri čemer se še naprej opira na idejo sodobne javnosti. Za Habermasa je sodobna javnost neizživeti ideal, »neizpolnjeni projekt moderne« (Škerlep 1989). Ko v luči evropskih integracijskih procesov razvija racionalni zagovor za konstitucijo postnacionalne evropske javnosti (Habermas 2001a, 2001b), v resnici misli na reaktiviranje demokratičnega potenciala, ki ga je porazila zgodovina, a ki kljub temu zanj ostaja racionalna utopija. Kritiki Habermasu očitajo, da sta normativnost in razsvetljenski racionalizem, ki ju zagovarja, težko obvladljivi politični praksi, kadar gre za skupnosti neenakih in so pravice do sodelovanja v političnem življenju razporejene diskriminatorno (Fraser 2007, 8).

Teorija transnacionalizma se po drugi strani skorajda v celoti opira na migrantsko izkušnjo in zagovarja opustitev dediščin političnega teritorialnega državljanstva v pogajanjih o postnacionalnem oz. postvestfalskem družbenem redu; zanj je ključna alternativa v konceptualiziranju postmoderne identitete, državljske pripadnosti in domovine. Migrant postane nosilec transnacionalizacije, procesa, ki ga Andersson (2013) imenuje ustvarjanje »družbenih polj, ki prečijo nacionalne meje«, glavni sekundant deteritorializacije pa so mediji, ki ustvarjajo vmesni prostor med nacionalnimi javnostmi. Tudi ta pristop ni brez težav, predvsem ker implicitno reproducira ločnico med teritorializirano politično skupnostjo države gostiteljice in deteritorializiranim migrantom. Študije dokazujejo (Martinez Guillem 2013), da je komunikacijski prostor, kadar gre za določanje meja gostoljubja, pluralen in poln nesoglasij ter da tudi v (tradicionaliziranih) nacionalnih javnostih ne obstaja poenoten glas hegemonne večine.

Deliberativna javnost

Kadar gre za akterja postnacionalnega komuniciranja, liberalni teoretiki za izhodišče vzamejo subjekt evropskega razsvetljenstva. Rawls (2011, 21, v Vidmar Horvat 2012, 123) pravi tako: naloga politične filozofije je, da prispeva k temu, »kako ljudje razmišljajo o svojih političnih in družbenih institucijah kot celoti ter o temeljnih ciljih in namenih, ki jih imajo kot družba z zgodovino – kot narod –, v nasprotju s cilji in z namenimi, ki jih imajo kot posamezniki oziroma kot člani družin in združenj«. Naloga filozofije, pa tudi teorije širše, je torej najti podlage za skupno razpravljanje, ki bo v družbo vstavljalo ogledalo za ravnanje posameznikov in institucij ter prek odseva presojal, kako »umno« je tako početje z vidika demokratičnih standardov.

Rawls (2011, 23) politično družbo pojmuje kot »pošten sistem delovanja skozi čas iz generacije v generacijo, kjer tiste, ki so vključeni v sodelovanje, razumemo kot svobodne in enake državljanke in kot normalne sodelujoče člane družbe skozi vse življenje«. ¹ Mouffejeva (2000, 131) problematizira tako liberalni koncept racionalnega udeleženca v razpravi kot idejo harmonične pomiritve na podlagi deliberacije enakih. Filozofi so v svojem humanističnem projektu s poudarjanjem enakosti med ljudmi razvili idealizirano podobo človeške sociabilnosti. Habermas in Rawls, nadaljuje Mouffejeva (prav tam, 133), upata, da lahko politična vprašanja podredita moralnim argumentom in da so obvladljiva z racionalno obravnavo. ²

Benhabibova (2010, 66) je še ostrejša, Rawlsu očita opiranje na idealizirani model, ki ga imenuje »neobstoječ izmislek«. Poudari, da si njegov miselni eksperiment za idealno situacijo izbere povsem specifično zgodovinsko anatomijo sodobne zaprte družbe, teritorialno zamejene nacije z dobro varovanimi mejami. Kot navaja, je to osnova, na kateri je zasnovan koncept domače in mednarodne pravičnosti. Da gre pri liberalnih teoretikih za tiho obnavljanje nacionalizma, izpostavlja tudi Fraserjeva (2007, 22, poudarek v orig.). Javno mnenje, piše, je legitimno le in samo, kadar izhaja iz komunikacijskega procesa, v katerem so udeleženi vsi vpleteni kot enaki, *ne glede na politično državljanstvo*. Prav tako se mora javno mnenje usklajevati s transnacionalnimi javnostmi, ki morajo služiti »novemu demokratičnemu transnacionalnemu krogotoku javnega mnenja« (prav tam, 24).

Tudi če za hip pustimo ob strani vprašanje transnacionalnih javnosti, je mogoče reči, da težava nastane že tudi, ko obravnavamo »tradicionalni« nacionalni tip državljanstva.³ Pri Habermasu in Rawlsu nastopa kot racionalni, »umni subjekt«, za katerega se predpostavlja, da sprejema vrednote liberalno-demokratične družbene ureditve ter da je podrejen skupnim ciljem pred individualističnim interesom filozofsko in politično izvedljiv projekt. Takšno sklepanje je v nasprotju z dejstvom poznokapitalističnega družbenega odnosa, ki uvaja tržni model državljanstva (Smith 2014). Prav tako ne zapopade problema vznika novega tipa subjektivitete, t. i. ironičnega gledalca (Chouliaraki 2012). Ironični gledalec je sinonim za novo obliko socialnosti, ki se razvija v paradokso okrepljeni senzibilizaciji za trpljenje drugega, k čemur prispeva tudi kopičenje pluralnih virov informacij: to je torej položaj, ki bi našel pozitiven odmev tako v MacBridovem poročilu kot pri liberalnih filozofih. Toda medtem ko empatija postaja pomemben dejavnik globalnega razumevanja, ironični državljan v svetovni zgodovini solidarnostno participira zgolj pogojno, z distanco irelevantnosti svojega individualnega angažmaja. To ne pomeni konca avtonomnega subjekta, kot je napovedoval McLuhan, pač pa drugačno, družbeno atomizirano artikulacijo avtonomije posameznika, ki neskromno, medtem ko deluje, že tudi reflektira svoje početje in vnaprej podcenjuje politične učinke lastne participacije.

Postnacionalna heteroglosija

Tako se že na tem mestu izrisuje problematičnost pričakovanj, tudi kadar gre za utopične scenarije, kot pri Habermasu, kadar so ta vpeta v predstave o demokratičnih tradicijah hegemonih evropskih nacionalnih javnih kultur. Za Youngovo (1997, 63) pa je nadaljnja težava v postopkih formaliziranja enakosti: »Deliberativni ideal se nagiba k predpostavki, da ko umaknemo vpliv ekonomske in politične moči, načini komuniciranja in razumevanja med ljudmi ostanejo enaki.« Toda, nadaljuje avtorica, to lahko velja le, če umaknemo tudi njihove kulturne razlike. Povedano drugače, deliberativna demokracija verjame v kulturno in družbeno nevtralnost udeležencev v razpravi; verjame tudi, da je argumentacija vselej družbeno neopredeljena.

Resnica, nadaljuje, je nasprotna. To velja že na formalni ravni: deliberativna demokracija temelji na idealno tipskem govorniku belega srednjega razreda in moškega spola. Predpostavlja se umirjen, stilsko sofisticiran, zaokrožen in »izobražen« nastop, ki družbeno podrejene skupine pogosto postavi na mesto nekompetentnih sogovornikov, te pa se potem tudi dejansko pogosto odločijo za molk. Norme razpravljanja tudi določajo racionalno namesto čustvenega argumentiranja ter potlačevanje izrazov čustev ali govorce telesa, ki bi razkrila pomanjkanje objektivnosti in nepristranskosti. Skratka, favorizirajo se maskuline

vrednote v razvoju argumentiranja ter izločajo druge, tudi neverbalne, oblike komunikacije. Govorec vstopa v deliberacijo predizdelan tako v nastopu kot razmišljanju – in malo verjetno je, da bi, vsaj pri Rawlsu, v razpravljanju spremil stališče, ko bi se, na primer, seznanil z manj razumsko artikuliranim, a bolj čustveno vnetim govorom manj izobraženega oz. nekoga z manj komunikacijskimi veščinami.

Fraserjeva (2009, 51) opozarja, da »v sodobnem času hegemonije tekmujočih velesil, globalnega upravljanja in transnacionalne politike trditve o reprezentaciji hitro nalomijo dozrajšnji okvir moderne teritorialne države. V tej situaciji denormalizacije se zahteve po pravičnosti zaletavajo v protizahteve, ki temeljijo na drugačnih predpostavkah. Naj gre za vprašanje redistribucije, pripoznanja ali reprezentacije, zdajšnji razpravljavski konflikti zahtevajo heteroglosijo diskurza pravičnosti, ki je daleč stran od normalnosti«. Kaj v tem kontekstu pomeni »normalnost«, »normalno javnost«?

Od nastanka moderne javnosti je ključni pogoj za participacijo v razpravljanju skupni kulturni prostor. Ta prostor stremi k poenotenju: »Javni prostor je prežet s kroženjem znakov, podob in besed in s proliferacijo mehanizmov podrejanja, ki, medtem ko spodbujajo in zahtevajo govor in izražanje, zaustavljajo singularni izraz ter nevtralizirajo heterogene procese subjektivacije« (Lazzarato 2014, 142). Z drugimi besedami, javna sfera odpravlja idejo političnega bitja kot singularitete in razlike. Še več, če opazujemo delovanje politik multikulturalizma, lahko mirno sklenemo, da je spodbujanje k različnosti v večkulturnih postnacionalnih družbah pravi način homogeniziranja političnega telesa.

»Javni prostor«, kot meni Butlerjeva (2004, xvii), »se konstituira delno prek tega, kar ni mogoče izraziti in se ne more prikazati.« Zamejitve tega, kar se lahko izreče in pokaže, določajo polje političnega in ustvarjajo tipe subjektov, ki lahko nastopajo kot kredibilni akterji. Za to potrebujejo državljanski set orodij, najprej jezik. Vlogo jezikovne kompetence je poudaril že Marshall (2011, 130), ko je zapisal, da je v »pravici do svobode govora le malo prave vsebine, če zaradi pomanjkljive izobrazbe ne moreš povedati ničesar, kar bi bilo vredno povedati, in če nimaš sredstva, s katerim bi poskrbel, da te bo kdo slišal«. Z globalizacijo in s transnacionalno migracijo jezik postane kraj večglasja, in to ne samo v smislu skupinske, pač pa tudi posameznikove družbene samoartikulacije.

Kot povzema Angelova (2015, 39), sociolingvisti globalizirani prostor jezika opisujejo tako:

Samoumevnosti konvencionalnih funkcij, ki so povezane z določenimi jezikovnimi oblikami, nenadoma ni več. Odpre se polje za pogajanje, iznajdljivost in ustvarjalnost. Do izraza pride bistvena, že omenjena, lastnost jezika – večglasje. Z njo lažje opišemo, kaj mobilni posameznik počne z jezikovnimi sredstvi v svojem repertoarju, kot s preveč preprostim preklapljanjem, ki je vezano na pojme časovne in prostorske umeščenosti, ki jima globalizacija kljubuje (Blommaert 2010, 181). Tudi Bourdieuev izraz »komunikacijska dejavnost« je za tovrstne prakse primernejši kot zgolj »jezik«, saj poudarja tesno povezanost med jezikovno dejavnostjo, jezikovno obliko, ki implicira znanje za tvorjenje pravičnih oblik in ideologijo družbenih razmerij moči s svojimi zakoni sistema (Blommaert, Creve in Willaert 2006, 6).

Angelova (2015, 38)⁴ dodaja:

Globalizacija namreč pomeni povečanje števila kontekstov in s tem raznolikost jezikovnih rab in stiki med jeziki so še toliko bolj neizogibni, saj je tretjina mestnega prebivalstva v Evropi priseljencev in večini prvi jezik ni nacionalni jezik države, v kateri živijo (Hjarvard

2004, 78; Schneider 2005, 34). Preskoki v času in prostoru ustvarjajo jezikovne vzorce, ki nosijo s seboj različne zgodovinske pomene in funkcije, ki se preslikajo v tekoča dejanja komunikacije, te pa se še dodatno umeščajo v lokalni kontekst. Jezik, odvisen od konteksta vsestranskih interakcij, je nujno mešan, kreoliziran, prevajan (Jacquemet 2005, 266). Tak zapleten vzorec intertekstualnosti zahteva razreševanje, razumevanje te kaotičnosti, ko se repertoarji raztezajo čez razne začrtane meje, da bi odgovorili izzivu okoliščinam z mobilnimi ljudmi in sporočili (Blommaert 2010, 106, 151).

Večglasje se pogosto zazna kot »patologija«, ki se pripiše migrantu. Nestabilna narava in kaotična struktura večjezičnosti se posplošita na migrante in nanje se gleda kot na nekoga brez intelektualnega in moralnega napredka, neprilagojence, ki se morajo spremeniti (Moore 2007, v prav tam). Le dominantni govorec naj bi bil zmožen popolne kompetence. Ceni in spodbuja se večjezičnost med državami, ki naj bi prispevala k obogatitvi, večjezičnost znotraj ene države pa se zaznava kot grožnja in »nenormalnost«. Priseljenci so diskriminirani, na trgu delovne sile jih pričaka »stekleni strop naglasa« (*accent-ceiling*, prav tam, 36–41).

Večjezičnost je tudi spolno obarvana. V kontekstu pospešene feminizacije migracije predvsem v sektorju skrbstvenega dela na Zahodu je znanje angleščine za migrantke simbolni kapital, ki omogoča pretvorbo na drugih trgih – lahko se pogajajo glede razmerja moči z delodajalcem in lažje uresničujejo svojo identiteto. V primerih, ko je delodajalec sam brez takega znanja, to nosi dodatno presežno vrednost in moč, ki omogočata jezikovni upor s pozicije večvrednosti (na primer, posmehovanje za hrbtom delodajalca). Angelova pa povzema še dodatne napetosti, ki vendarle ovirajo čezmerno emancipatorno moč večglasja. Meje morebitnega upiranja, pravi, so stroge. Upor se izvaja (Angelova 2015, 48)

z zadržanostjo in s strahom pred izgubo službe, če bi za to izvedel [delodajalec]. Z delodajalčevega gledišča pa je za neangleške govorke značilna drugačna prednost, ker zadostijo »pretenziji distance«, kot poimenujeta raziskovalki Pillerjeva in Pavlenkova (2007) težnjo po racionalizaciji reprodukcijskega dela kot manjvrednega in zato slabo plačanega. Sama narava dela naj bi zahtevala večji nadzor (ščitenje zasebne sfere družine) in discipliniranje priseljenke. Delodajalec si na ta način omogoča večjo zasebnost ter opravičuje poniževanje, saj se zaradi težav pri sporazumevanju delavke lažje označi za nepismene in nekompetentne. Diskriminiranje je torej tako prikrito kot odkrito (Piller in Pavlenko 2007, 4, 7, 22; Timonen in Doyle 2009, 9, 12, 14). Priseljene delavke se težko pogajajo za prosti čas in dopust, dostojno nastanitev in druge pogoje, niti se ne morejo obrniti na institucije, ki bi sicer lahko nudile neko družbeno varnost. Neznanje jezika akutno poveča občutek nemoči in tesnobe. Nemalokrat se občutek manjvrednosti ponotranji, podrejenost delodajalcu pa je skorajda popolna (Lyons 2005, 9). Najbolje položaj opiše izjava neke migrantke v angleško govorečem okolju: »They think you're stupid as your English is!« (Piller in Takahashi 2010, 4).

(Telesna) semantika razpravljanja

Enakost v jeziku pa ni edina komunikacijska ovira. Mouffejeva poudarja, da je pogoj za demokratično agonistično deliberacijo upoštevanje vseh praks, tako jezikovnih kot nejezikovnih. V javni prostor ne vstopamo samo kot govoreči subjekti, ampak tudi kot »obličja« (Levinas) in telesa (Butler). »Javna sfera se deloma oblikuje glede na to, kaj se lahko pojavi, in

reguliranje sfere pojavljanja je eden od načinov, ki določi, kaj šteje kot resničnost in kaj ne« (Butler 2004, xx). Po Butlerjevi je javna sfera prikaz ranljivosti naših teles, izbor prikazanega pa okvir za zamišljanje politične skupnosti in določanja pravic.

»Zvestoba demokraciji in zaupanje v vrednote njenih institucij nista odvisni od njihovih intelektualnih temeljev. Sta bližje sistemu, kar Wittgenstein imenuje »strastno zavezanost sistemu referenc,« trdi tudi Mouffejeva (prav tam, 97). Toda »strastna zavezanost« sistemu referenc predpostavlja semantično stabilnost, ki jo, ne glede na mesto, ki ga zaseda v konfliktni razpravi, subjekt deliberacije sprejema kot dejstvo. S postmodernizmom taka pomenska gotovost izgine, še več, Lazzarato (2014) sodobni sistem referenc imenuje »a-označevalna semiotika«. V kapitalizmu, trdi, slovnica in sintaksa delujeta kot orodje nadzora; speta z jezikovnim nacionalizmom drugih institucij nacionalne države zagotavljata prepoznavanje med »mi« in »drugi«. Kognitivni referenčni sistem danes deluje proti logocentričnim kodom in vključuje fantazmatske, ekonomske, estetske, fizične ter eksistencialne semiotične sisteme, ki uhajajo »poenoteni semiologiji vednosti« (prav tam, 56).

Semantični konflikt, kadar gre za »govorico telesa«, lahko najbolje ponazorimo s primerom zakrivanja muslimank v Evropi. Kot sem pokazala na drugem mestu (2015), je semantična asimetrija opazovanja, kadar gre za subjekt (zahodni gledalec) in objekt (zakrita muslimanka), popolna. Obraz, ki je razkrit in ki ga lahko opazujemo v njegovi izrazni in anatomski celoti, konotira spolno dostopnost, pri čemer se žensko postavlja na mesto objekta opazovanja, moškega pa na mesto subjekta opazovanja. Zakriti obraz pomeni kršenje kulturnega koda zahodnega vizualnega polja. Gledano z nasprotne smeri, poudarjeno seksualiziranje razkritega ženskega telesa, ki smo mu priče v sodobnem medijskem prostoru, naj bi bilo pričevanje o spolni osvoboditvi žensk; zakrito žensko telo signalizira patriarhalno podrejenost in nedostopnost liberalnemu voajerizmu.⁵ »Škandal, ki ga proizvede zakrita ženska v javnosti na Zahodu, je tako škandal politične konstitucije javnosti in njenih avtonomnih subjektov. Hkrati spodnaša genealogijo moderne javnosti in anatomijo modernega državljanstva« (Vidmar Horvat in Učakar 2011, 153, 154).

Podoba zakrite muslimanke spodnese temeljni sodobni referenčni okvir javnega (na voljo pogledu), ki se vzpostavlja v odnosu do zasebnega (odmaknjeno pogledu): zasebno (zastrito) prenese v javno, javno pa naredi za prostor, kjer se lahko udejanja tudi nevidno. Zaplete se tudi pri drugih kodih. »Za vladajoči pogled, ki ga narekuje dominantna zahodna kultura, je ruta neizpodbitno emblema spolnega zatiranja muslimank. Je znamenje prisile in verske zapovedi, namenjeno spolnemu podrejanju. Ruta je, kletka, v katero se zapira ženske z namenom njihove desubjektivacije in pasivizacije, in zgolj vprašanje kulturnih kontekstov je, koliko ženske na takšno degradacijo pristajajo prostovoljno; koliko z odporom; in koliko menijo, da je to v resnici njihova izbira« (Vidmar Horvat 2015). Muslimanke zatrjujejo, da se k zakrivanju obračajo prostovoljno ter da je nošnja naglavne rute (in drugih vrst pokrival in prekrival, ki zastirajo vidnost ženskega telesa in obraza) stvar izbire. Semantični konflikt se tu izkaže za nevalgično točko tako liberalnega feminizma kot potrošniškega neoliberalizma. Zakrita muslimanka obema namreč sporoča, da se sodobni subjekt ideje svobode in izbire, ko gre za samorealizacijo, poslužuje na različne načine, lahko celo v antimodernistični smeri in obliki prisvajanja tradicije, ki ruši konsenz o bistvu zahodnega napredka.

Ne nazadnje, zakrito telo konotira subjektno avtonomnost, ki se artikulira prek spolne nedostopnosti. Tu semantično razpada sam moderni zahodni koncept državljanstva in nacionalne reprodukcije. Bistvo nacionalne reprodukcije je namreč prav spolna dostopnost ženskega telesa, ki je v javnem prostoru nemudoma oklicana za javno last: last nacije. Na spolni (telesni) dostopnosti ženske temelji natalitetna vitalnost nacionalnega telesa, pri

čemer razkritost zagotavlja etično prepoznavnost (sprejemljivost) materinstva. Zakrito telo odvzame gotovost etnonacionalne identitete, s tem pa tudi kulturno zanesljivost reprodukcije.

K ugotovitvam

Pred nami je torej vrsta novih dilem v zamišljanju javnosti. Splichal (2011, 146, 147) ugotavlja odsotnost »prevajalnega mehanizma«, ki izhaja iz fragmentacije javnosti. Kot kritično dodaja, da transnacionalizacija ni samo komunikacijska transversala med dvema nacijama, je hkrati inter- in subnacionalizacija, kjer se srečujejo globalna moč in lokalna civilna družba. Kako lahko v teh novih pogojih rekontekstualiziramo pomen MacBridovega poročila o *demokratizaciji komunikacije in informacije* ter priporočila o participaciji javnosti?

Postnacionalna javnost je fragmentirano polje multiplih glasov in kulturnih komunikacijskih kodov, ki preurejajo teoretske in družbene predstave o pogojih demokratične participatorne politike. To preurejanje, kadar gre za vprašanje nacionalnih komunikacijskih krajin (če virtualnih »domovin« sploh ne omenjamo), je velik izziv za teorijo demokratizacije komunikacije in informacije, vključno s klasičnimi delitvami na vključujoče in izključujoče razpravljanje (deliberacijo), manjšine in hegemoni večine, homogeno, dialoško in večglasno komunikacijo.

Ključna ugotovitev v tem prispevku je, da sta transnacionalizacija in a-označevalna semantična dispozicija razstavili enotnost razumevanja razpravljaljske demokracije in konsenz, da ima ta lahko osnovo samo v določenem tipu prisvajanja razsvetljenskega uma. Za delovanje medijske demokracije to pomeni predvsem premislek v nagovarjanju javnosti in določanju semantičnih sistemov referenc.

Semantični razpad komunikacijskega prostora je priložnost za zgodovinsko reaktualizacijo koncepta heteroglosije, pri čemer končni cilj ni stremljenje k poenotenju vrednot (moraliziranje), pač pa demokratično ravnovesje v konfliktu (politika). Od medijev bi torej danes namesto depolitizacije (kot ponesrečene reference za objektivnost) morali zahtevati radikalno politizacijo družbenega glasu; in partikularizacijo pluralnosti, torej idejo, da pluralnost večglasja nikdar ne more voditi k dokončnemu poenotenju. Tisto, kar lahko ostane skupno, je spoznanje, da sta demokratizacija komunikacije in *demokratični učinek* informacije (tudi danes) nujno odvisna od družbene moči; da se v boju s to močjo kot realna strast protiupora namesto skupinskih idealov mobilizira singularnost želje po emancipaciji in utopičnih prihodnostih; ter da se kot pogoj za te utopije na mestu državljana liberalnega individualizma vzpostavi prostor za relacijske odnose med empatičnimi telesi – telesi, ki jih je že iznašlo razsvetljenstvo (prim. Hunt 2015), njegovi dediči pa pozabili.

Singularnost, ki vključuje jezikovno in telesno samosvojost in enkratnost, morda ne predstavlja dobre osnove za sodobne pojme medijske demokracije, ki je temeljila na ideji nacionalne skupnosti. Nič v tem pojmu pa nam ne preprečuje, da bi medijsko demokracijo razumeli kot utopično napredovanje v smeri, v kateri bodo ključne liberalne vrednote svobode, avtonomije in humanosti nosile tolikšno težo, kot jo lahko zagotovi javna pojavnost singularnega obličja posameznika.

Z drugimi besedami, medtem ko je 20. stoletje upalo, da bo z razsvetlenskimi instituti moderno vrnilo v tok evropske zgodovinske pravičnosti, bi se morali v današnjem poročanju ukvarjati predvsem z medijskimi javnostmi – in nalogo, da tok zgodovine, v duhu kreativnih pregovarjanj in semantičnih heteroglosij – na podlagi transnacionalizacije naših

družb vrnemo v tirnice, po katerih bo nalogo »strastnega zavzemanja« za razsvetljenske oz. republikanske ideale enakosti, pravičnosti in svobode nosil singularni posameznik.

V luči zdajšnje begunske krize v Evropi je priložnosti za postnacionalne medije, in transnacionalne javnosti, v razsvetljenskem izobilju.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorica ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Ta in naslednje navedbe Benhabibove in Youngove so povzete po Vidmar Horvat 2012.
2. Kot poudari, nosi racionalni razsvetljenski projekt v sebi klice predmoderne ideje o poslednji razrešitvi konflikta: je, če nekoliko karikiram, v racionalizem preoblečena teološka matrika družbene odrešitve. Mouffejeva se namesto tega zavzame za tako adaptacijo razsvetljenstva, ki pripoznava obstoj konflikta in ga ohranja v demokratičnem ravnavesju »agonističnega pluralizma« (prav tam, 101).
3. Na tem mestu velja opozoriti, da je izbor kritičnih refleksij o liberalni deliberaciji tematsko osredinjen zgolj na vprašanje predstav o subjektu deliberacije; o drugih vidikih, ki so tu izključeni, tečejo bogate disciplinarne in interdisciplinarne raziskave, v slovenskem prostoru glejte npr. Sekloča 2010.
4. Ker je tematika jezika in moči v kontekstih globalizacije v slovenskem sociološkem prostoru manj prisotna, raziskavo Angelove, ki je bila podlaga diplomskega dela, povzemam v širšem obsegu in brez večjega poseganja v izvirno besedilo.
5. Pri čemer se voajerizem tu razume kot liberalno vrednoto oz. neodtujljivo pravico do gledanja drugega v javnosti; v tem smislu javnost definira prav odkrita reprezentacija družbenega subjekta, zato, na primer, v mnoge javne ustanove vstop z zatemnjenimi očali ali masko ni dovoljen; glejte tudi v nadaljevanju.

LITERATURA

- Andersson, Magnus. 2013. "Multi-Contextual Lives: Transnational Identifications Under Mediatized Conditions." *European Journal of Cultural Studies* 16 (4): 387–404.
- Angelova, Elkana. 2015. *Jezik in razmerja moči v večjezični globalni družbi: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Butler, Judith. 2004. *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Chouliaraki, Lilli. 2012. *The Ironic Spectator: Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism*. London: Polity.
- Fraser, Nancy. 2007. "Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World." *Theory, Culture and Society* 24 (7): 7–30.
- Guillem Martinez, Susana. 2013. "The Dialectics of Multiculturalism: Constructing 'New Citizens' in Spanish Public Broadcasting." *European Journal of Cultural Studies* 16 (5): 620–639.
- Habermas, Jürgen. 2001a. *Postnational Constellation*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen. 2001b. "Why Europe Needs a Constitution." *New Left Review* 11: 5–26.
- Lazzarato, Maurizio. 2014. *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*. Cambridge: MIT.
- Marshall, Thomas H. 2012. *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- Mouffe, Chantall. 2000. *Democratic Paradox*. London: Verso.
- Nikunen, Kaarina, in Karina Horsti. 2013. "The Ethics of Hospitality in Changing Journalism:

- A Response to the Rise of the Anti-immigrant Movement in Finnish Media Publicity." *European Journal of Cultural Studies* 16 (4): 489–504.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost—The Public* 12 (3): 5–12.
- Rawls, John. 2011. *Pravičnost kot poštenost*. Ljubljana: Krtina.
- Soysal, Nuhoğlu Yasemin. 1994. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Splichal, Slavko. 2011. *Transnationalization of the Public Sphere and the Fate of the Public*. New York: Hampton Press.
- Smith, Dennis. 2014. *Dennis Smith v Ljubljani*. Ljubljana: ZZFF.
- Sekloča, Peter. 2010. "Demokratsko komuniciranje in medkulturnost." V: *Razprave o medkulturnosti*, uredila Mateja Sedmak in Ernest Ženko, 163–182. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Škerlep, Andrej. 1989. "Pojmovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa." V: Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti*, 301–319. Ljubljana: ISH.
- Unesco. 1985. *New Communication Order. No. 9. Historical Background of the Mass Media Declaration*. Unesco: Pariz.
- Vidmar Horvat, Ksenija, in Tjaša Učakar. 2011. "Multikulturalizem kot orodje spolnega podrejanja: analiza javnega diskurza o zakrivanju." *Šolsko polje* 22 (3/4): 149–170.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2012. *Kozmopolitski patriotizem: historično-sociološki in etični vidiki neke paradigme*. Ljubljana: ZZFF.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2015. "Večkulturnost naglavne rute: zakrivanje med modo, vero in kulturo." V: *Moda in kultura oblačenja*, uredili Maruša Pušnik in Elena Fajt, 309–325. Maribor: Aristej.
- Young, Iris Marion. 1997: *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Ksenija Vidmar Horvat je redna profesorica za sociologijo kulture in docentka za občo sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. E-naslov: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si